

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, İSTANBUL UNIVERSITY

17 AGUSTUS 1988

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE İNSTITUTE OF İSLAMİC STUDIES

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR—QUARTERLY

Müdür — Editor

PROF. DR. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD — VOL. I.
CÜZ — PARTS 1-4
1953

İbrahim Horoz Basımevi
İSTANBUL
1954

ciddiyetle tenkid etmiştir. Bu partinin İran tarihinde görülen tezlardan bugünkü siyasetleri için nasıl maharetle istifade ettiğini (482), Siyonist hareketinin İzmirli "mesih,, Sabatai Zevi ananesinden istifade ettiğini (s. 12) mahazlar göstererek kaydetmeyi unutmamıştır. Umumiyetle bu eser haşiyelerinde gösterilen zengin bibliografisi ile İkinci Cihan Harbi senelerinde Yakın şark tarihi ile uğraşanlar için kaçınılmaz bir el kitabı olarak kalacaktır.

Z. V. TOGAN

İslâm akaidine dair eski metinler. *Ebu Mansur-i Matürîdî'nin iki eseri*. Türkçeye çeviren Prof. Y. Z. YÖRÜKAN, İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, V. 1954.

Eski İlahiyat Fakültesi muallimlerinden ve yeni İlahiyat Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya Yörükân, İslam Kelâmı'nın en mühim kaynaklarından olan bu iki eseri yakında meydana çıkarmış ve Fakülte yayınları arasında metni ve tercümesile beraber neşretmiştir. Eser islam fikir tarihi bakımından büyük bir kazanç teşkil etmektedir. Meslek hayatına 1922 de Medreset-ül-mutahassisin doktora tezi olarak yazdığı ve *Mihrab* dergisinde tefrika edilmiş olan Şahabeddin Sühreverdî felsefesi ve *Hegakil-ün-nür* tercümesile başlamış, eski İlahiyat Fakültesinde Anadolu mezhepleri tarihine dair tetkikleri ve *Milel-ü-nihal* tercümesi ile devam etmiş olan Profesör Yusuf Ziya Yörükân, son yıllarda Ankarada yeniden kurulan İlahiyat Fakültesinin en faal hocalarından biri olmuştur. Fakülte dergisinin ilk sayısından beri islam akaidine dair neşretmekte olduğu makaleleri çok değerli bir seri teşkil etmektedir. İslam doktrin'ini skolastik'ten kurtararak ilmî gözle incelemek yolundaki bu çalışmalar İmam Matürîdî'ye nisbet edilen bu risalelerin neşri ile çok mühim bir adım daha kazanmıştır.

İmam Matürîdî hakkındaki bilgimiz eskiden beri dolayısıyla idi. Profesör Yörükân İstanbul vakıf kütüphanelerinde büyük kelâmcının *Tevhid*, *Akaid* adlı iki risalesini ilk defa meydana çıkarmak suretile fikir tarihimizde bir keşif yapmış olacaktır. Fakat eser gerçekten Maturîdî'nin telifi midir? Bu hususun incelenmesi icap eder. Semerkande doğmuş ve mezhebi türk memleketlerinde yayılmış olan Matürîdî'nin eserleri yalnız islam fikir tarihi değil, doğrudan doğruya Türk fikir tarihi bakımından hususî bir ehemmiyeti haizdir. Eş'arîlik Bağdatta teşekkül ettiği ve İranda yayıldığı halde, birincisi bilhassa bir Türk mezhebi karakterini taşımaktadır. Eş'arî ve Matürîdî mezhepleri asırlarca bu memleketlerde rekabet halinde idiler. İmam Matürîdî hicretin 333 ünde [944 m.] vefat etti. Meşhur türk âlimlerinden Ebu Bekr Suleyman'ın talebesi idi. Kendi talebeleri arasında en tanınmış Mu'iniddin'dir. Bu talebeler arasında mühim kelâmcılar ve fakihler yetişmiştir. Matürîdîlik Eş'arîliği tadil etmekte ve daha aklıleştirilmektedir. Eş'arîlikle Matürîdîlik arasındaki başlıca ihtilâf mevzuları şunlardır: 1) Eş'arîlere göre Allah cüz'î iradeyi yaratmıştır, Matürîdîlere göre ise cüz'î irade ruhun diğer melekeleri gibi psikolojik bir melekedir. 2) Eş'arîlere göre insanın dileği ile mukadder fiil arasında birleşme vardır. Matürîdîlere göre insanın iradesi niyet, tasmim, icra safhalarından geçer. Eş'arîlerin fikrine *Kesb* nazariyesi derler. 3) Eş'arîlere göre bir şey, Allah tarafından emredildiği için iyidir, nehy edildiği için fenadır. Yani emir ve nehy mutlaktır. Matürîdîlere göre ise Allah, fiilleri iyi olduğu için emretmiş, kötü olduğu için nehyetmiştir. 4) Eş'arîler küllî iradenin tabii hâdiseleri değiştirebileceğini söylerler. Allah bir hâdisenin yerine başkasını koyabilir. Matürîdîler ise mucizelerin dahi mantık ile izah edilebileceğini kabul ederler.

Kur'an âyetlerinde Allah telâkkisi bir kaç türlü ifade edilmiştir. 1) Bunlardan bir kısmında Allah, gök yüzünde, Arş'a oturmuş, ve Arş'ı su üzerinde, melekler üstlerinde Allah'ın Arşını taşımakta oldukları halde tasvir edilmektedir. (ورى الملكة) Nitekim böyle (ويحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية؛ وكان عرشه على الماء؛ حافين من حول العرش. Nitekim böyle) Nitekim böyle âyetler arasında Allahın eli, yüzü, gözü ve ayağından da bahsedilmektedir. Allahın bu tarzda tasavvuru benzetme yoluna gittiği için ona dayananlar dinlerin daha iptidai telâkkisindeki insana benzetme (anthropomorphisme)'yi islam dininde müdafaaya çalıştılar: Müşebbihe, Sıfâtiye, Kerramiye mezhepleri böyle doğdu. 2) İkinci bir kısım âyetler Allahın Nur'dan ibaret olduğunu, nur olarak göklere ve yere yayıldığını söylüyorlar (الله نور السموات والارض). Bu nevi âyetler harfiyyen alındığı takdirde Allahın eşyaya yayılan ve karanlığı kaldıran nur olması, bu suretle karanlığın ve eşyanın nurun dışında mevcut olmaları lâzım gelirken böyle bir görüş de islamın asıl telâkkisile uzlaşamaz. Ancak manichéen bir görüş içinde yer bulabilir. Fakat islam mezhepleri bu tarzda dualist bir tefsire asla temayül etmemişlerdir. 3) Fakat Kur'an âyetlerinin en büyük kısmında Allah bütün âlemleri kuşatan, başı ve sonu olmayan, hem gizli hem âşikâr olan, doğmayan, doğurmayan, eşsiz ve küllî varlık olarak tarif edilmektedir ki, asıl islam telâkkisi de budur. (هو الاول والاخر، هو الظاهر والباطن. قل هو الله احد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد). İslâmiyete, en geniş, aklî ve dêsanthromorphisé şeklini ve ifadesini verebilmek için ilk mezheplerin dar ve iptidai görüşleriyle mücadele etmek lâzımdı. İşte Matürîdî'nin yaptığı iş bilhassa bu olmuştur.

Diğer cihetten yine bu mezhep Mu'tezile'nin lüzumundan fazla ileri giden mücerred ve aklî Allah telâkkisine karşı da cephe almıştır. Vakıa mu'tezileler *tevhid ehli* olarak tanılırlar. Fakat Allahın mücerred, küllî ve gayri beşerî varlığını müdafaada o kadar ileri gitmişler; müşebbihe ve sıfâtiyeye o kadar hücum etmişlerdi ki, nihayet Allahın bütün sıfatlarını inkâra kadar varmışlardı. Matürîdîler ise «Allah bütün sıfatları ile başlangıcı olmıyan Birdir. Sıfatları zatının aynı da değildir, gayri da.» diyerek mu'tezile ile anthropomorphisme'in arasında islamın ruhuna en uygun görünen tefsiri yapmışlardır.

Profesör Yörükân'ın neşrettiği bu eserler islam mezheplerinin sistemleşmesi ve felsefileşmesi bakımından mühim aydınlıklar getiriyor. Fakat metinle kalmıyarak bu noktaların mu'tezile ve Eş'arî felsefesi, hatta doğrudan doğruya meşşâî felsefesile karşılaştırılması ve bu karşılaştırmaların da tenkidî bir gözle yapılması çok yerinde olur. Ve her şeyden evvel bu eserlerin gerçekten Matürîdî'nin malı olup olmadığı tesbit edilmelidir. O zaman bu metinler islam fikir tarihinde hakikaten lâyük oldukları derecede değerlendirilmiş olacaklardır.

Hilmi Ziya ÖLKEN